

İNGİLTERE DIŞ POLİTİKASI VE TÜRKİYE İÇİN AMERİKAN MANDASI TASARISI (1918-1919)

CAN EYÜP ÇEKİÇ*

ÖZ

Bu makale, Birinci Dünya Savaşı sonrasında düzenlenen Paris Barış Görüşmeleri sürecinde İngiliz hükûmetinin İstanbul, Boğazlar ve Doğu Anadolu'yu birlikte ya da ayrı ayrı birer manda yönetimi idaresine dönüştürme ve bu yeni idarenin sorumluluğunu Amerika Birleşik Devletleri'ne yükleme planını incelemektedir. İngiliz diplomatların birbirleri arasında, Londra ile, Paris'te bulunan İngiliz delegeler ile ve Washington'da görüştükleri Amerikalı yetkililer ile yaptıkları yazışma kayıtlarını inceleyen makale Osmanlı Devleti'nin geleceğine dair tartışmaların başladığı görüşmelerin ilk dönemine odaklanmaktadır. Henüz Anadolu'da Millî Mücadele'nin başlamadığı, İstanbul'da resmî olarak İngiliz Ordusu tarafından yönetimin ele geçirilmediği, Yunan Donanması'nın İngiltere desteğiyle İzmir'i işgale başlamadığı, Osmanlı topraklarının geleceğinin belirsiz olduğu bu dönemde diplomatların üzerinde anlaşılmadıkları birçok tasarı mevcuttur. Bölgede kurulacak bir Amerikan Mandası önerisi üzerine de geniş çaplı bir tartışma yürütülmüş ve bunun sonuçları ile ilgili bir uzlaşma sağlanmamıştır. Üzerinde mutabakat oluşan tek sonuç, Amerikalıların bölge ile ilgili konularda yeterince tecrübe ve bilgi sahibi olmamasıdır. Ne var ki Amerikalıların bakış açısından durum oldukça farklıdır. Amerikalı diplomatlar, İngiltere'nin bölgede alışkın oldukları sömürge düzenini tesis etmeye ve burada kuracakları hâkimiyet yoluyla Hindistan ve yeni ele geçirdikleri Afganistan yolunu açık tutmaya çalıştıklarını iddia etmektedirler. Bu makale; Birinci Dünya Savaşı sonrasında

* Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Nevşehir/TÜRKİYE, caneyupcekic@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6253-9464

Amerikalıların dış politikada İngiltere'nin rehberliğine artık ihtiyaç duymadığını; Amerikalıların bir süredir yardım kuruluşları, misyonerler, ticari acenteler yoluyla bölgenin en önemli liman kentlerinde nüfuz alanı yaratmış olduğunu ve bunun siyaseten desteklendiğini; İngiliz diplomatların düşüncesinin aksine Amerikalıların özellikle kıyı kentleri, İç Anadolu ve Doğu Anadolu'da etkin bir şebeke kurduğunu ve bölgede artan İngiliz karşıtlığından faydalanmaya çalıştığını ortaya koymaktır. Bu çerçevede etrafında makale, İngiltere'nin savaşın hemen sonrasında *Duyun-ı Umumiye*'yi tekrar kurmak için harekete geçmesi ile Amerikalıların Karadeniz kentlerinde ticari temsilcilikler oluşturması arasındaki ayrıma dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Genel olarak makale, Britanya İmparatorluğu'nun yerini iktisadi ve siyasi olarak ABD'nin almaya başladığı iki dünya savaşı arasındaki döneme ait bir örnek vaka olarak Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz hükûmeti tarafından Anadolu'da kurulması planlanan bir Amerikan Mandası ve sonrasında İngiltere ve ABD arasında yaşanan ayrışma sürecini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Amerikan Mandası, Lloyd George, Milletler Cemiyeti, Paris Barış Konferansı, Woodrow Wilson.

BRITISH FOREIGN POLICY AND THE PROPOSAL FOR AN AMERICAN MANDATE FOR TÜRKİYE

ABSTRACT

This article investigates the debates on the future of Istanbul and the Straits within the British Government during the Paris Peace Conference. Analysing correspondence of British diplomats among themselves, with the Heads of State, with British delegates at Paris, and reports of the intercourse with the US officers at Washington, the article focuses on the beginning of the early debates on the future of the Ottoman Empire following the First World War. This early phase of the Paris Peace Conference, when the nationalist struggle in Anatolia did not yet exist, when the British Forces did not yet formally occupy the Ottoman capital, when the Greek Navy did not yet land its troops in Smyrna, witnessed various proposals on the fate of the former Ottoman lands, one of which was an American Mandate for Türkiye and Armenia. Even though the British Government used to regard the Americans as uninformed in case of the former Ottoman lands, the latter proved otherwise. The US diplomats had been criticizing the British Policy following the war, claiming that the aim of the British Government was to secure the routes to India and newly acquired Afghanistan and constitute a colonial regime in the former Ottoman lands. The aims of this article are to reveal that the US was far from being dependent on the British guidance in foreign affairs following the war and the Americans had already established an active network in the port cities, the Central Anatolia, and the Eastern Anatolia and tried to benefit from the hatred of Britain in the region. In this regard, the article tries to underline the contradiction between the policies of Britain, which tried to re-activate *Düyun-ı Umumiye* (The Ottoman Public Debt Administration) immediately after the war and the US, which organized trading agencies in the southern ports of the Black Sea. In general, this article suggests the contradiction following the proposal for an American Mandate in Türkiye and Armenia by the British Government as a case study for the interwar period during which the British Empire was about to be replaced by the US as a global economic and diplomatic power.

Keywords: American Mandate for Türkiye, Lloyd George, Paris Peace Conference, The League of Nations, Woodrow Wilson.

GİRİŞ

Paris Barış Görüşmeleri sırasında İngiltere Dışişleri Bakanlığı yazışmalarında, Osmanlı Devleti'nin eski başkentlerinden biri olan Edirne'nin Bulgaristan'a verilmesinin ön görüldüğünü fark eden ve Osmanlı ile yapılacak anlaşma şartlarının bölgede bir Müslüman ayaklanması tehdidi doğurmasından korkan İngiltere'nin Hindistan Bakanı Edwin Montagu, Başbakan Lloyd George'a "Başkan Wilson'un ve Amerikalıların, resmi olarak savaşa dahi girmedikleri, en kötü düşmanımız olan bir ülkeye (Bulgaristan) armağan olarak toprak vermeyi bize dayatacak kadar etkili olmasını protesto ediyorum", diye yazmıştı¹. Amerikan Başkanı'nın barış görüşmelerindeki etkin rolü birçok İngiliz diplomatının tepkisini çekiyordu. Bu diplomatlar, Amerikalı meslektaşlarının ve Başkanın Orta Doğu konusunda bilgisiz olduklarına inanıyorlardı. Aslında, Lloyd George da Başbakanlığı döneminin başından beri Başkan Wilson hakkında böyle düşünüyordu. Ona göre Başkan "uluslararası meselelerle ilgili bir bilince sahip değildi. Ne seçimleri kazanmaktan başka bir düşüncesi ne de Avrupa meseleleri konusunda ne yapacağına dair bir fikri vardı"².

Amerikan Başkanı, İtilaf Devletleri safında savaşa dahil olmasından hemen önce barış için devreye girmeyi düşünmüştü. İngilizlere göre amacı Başkan'a ülke içerisinde ve uluslararası camiada itibar kazandırmak olan bu plan oldukça tehlikeliydi. İngiltere, tüm kazancı garantileyene kadar savaşın bitmesine razı olmayacaktı. Verilen sert tepkiye karşılık Başkan Wilson geri adım atmaya mecbur kalmıştı. İngiliz hükûmeti, yazışmalarında "Türk tiranlığının elinden Hristiyanları kurtarmak" gibi hedefler gösterse de Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu'daki topraklarından hiç bahsedilmiyordu. İngiltere'nin emperyalist hedefleri için savaşı uzattığına ve Başkan Wilson'un arabuluculuk girişimine bu nedenle karşı çıktığına dair kamuoyunda bir şüphe oluşması önlenmek isteniyordu³. Dahası İngiliz hükûmeti, ABD'nin

1 **Parliamentary Archives**, Lloyd George Papers, F/40/2/58, Edwin Montagu'dan David Lloyd George'a, 14 Ağustos 1919.

2 **Parliamentary Archives**, Lloyd George Papers, E/2/13/6, Lloyd George'dan Edward Grey'e, 2 Ekim 1916.

3 Sterling J. Kernek, "Distractions of Peace during War: The Lloyd George Government's Reactions to Woodrow Wilson, December 1916-November 1918", **Transactions of the American Philosophical Society**, C 65, S 2, 1975, s.26.

Almanya'ya savaş ilan etmesinden sonra Osmanlı Devleti'ne de savaş ilan etmesi hususunda büyük baskı kurmuş, misyoner kurumlar eliyle Anadolu'ya dağıtılan yardımların kesilmesini istemişti. İngiliz diplomatlar “Türklerin davranışının Amerika'nın savaş ilanı ile düzeleceğini, Doğuda saygının korkudan türediğini” yazıyorlardı⁴.

İngiltere'nin ABD üzerindeki diplomatik etkisi ya da İngiliz diplomatların peşinen böyle bir etki olduğunu düşünmesi ve Amerikalıların uzak coğrafyalardaki meseleler hakkında bilgi sahibi olmadıkları kabul edilegelmiştir. Zira, Milletler Cemiyeti ve Uluslararası Adalet Divanı gibi kuruluşlar ABD ve Wilson'a prestij kazandırsa da dünya kamuoyunda daha büyük ilgi uyandıran *Milletlerin Bağımsızlığı* fikri İtilaf Devletleri'nin özellikle Osmanlı Devleti'nin eski toprakları aralarında paylaşması ile kesintiye uğramıştı. Başkan Wilson'un Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında izlediği uluslararası diplomaside oyun kurucu olma arzusunun kısmen başarısız olması, Amerika'nın tecrübesizliği olarak yorumlanmıştır⁵. Hatta, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu'nun sömürgeleştirilmesi bölgede günümüze kadar yaşanan çatışma ve şiddetin nedeni olarak görülmüş, Başkan Wilson'un bölgede inisiyatif almamış olması bazı tarihçiler tarafından hayıflanma konusu dahi olmuştur⁶. Amerikan Mandası kurulması fikri, Türkiye'de bir kısım entelektüel tarafından, Suriye'de ise savaş sonrasında kurulan Suriye Kongresi delegeleri tarafından desteklenmiş, Amerika'nın en ileri medeniyet olduğu ve söz konusu memleketler için sömürgeci bir geçmişi ve niyeti olmadığına inanılmıştır⁷. İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali sonrası düzenlenen Sultanahmet Mitinglerinde topluluğu hareketlendiren bir konuşma yapan Türk milliyetçisi Halide Edip de bu fikre destek vermiş, Amerikan kamuoyuna hitaben yazdığı mektupta “Lenin’inki gibi yıkıcı fikirler yerine, Amerikan ideallerini” överek Başkanı Türkiye’de bir Amerikan Mandası kurması için davet etmişti⁸. Şüphesiz, Edip, Amerikan Başkanı’nın ve

4 Kernek, a.g.e., s.87.

5 Stephen P. Cohen, **Beyond America’s Grasp: A Century of Failed Diplomacy in the Middle East**, Farrar, Straus and Giroux, New York 2009, s.4.

6 Michael B. Oren, **Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East, 1776 to the Present**, W. W. Norton & Company, New York & London 2008, s.794.

7 Eugene Rogan, **The Arabs: a History**, Basic Books, New York 2009, s.155.

8 Stanford J. Shaw, “Halide Edip (Adivar)’s Appeal to the American Public for Justice for the Turks”, **Belleten**, C 61, S 249, s.539.

Amerikan kamuoyunun Türkler hakkındaki düşmanca fikirlerinden haberdar değildi. Amerikan Başkanı'nın Türkiye ile ilgili tek amacının buradaki Hristiyan azınlığı korumak olduğunu birkaç sene sonra yayımlayacağı anılarında yazacaktı⁹. Halide Edip bu yanılgısında yalnız değildir. İşgalin henüz başında, başyazarlığını Mehmet Akif'in yaptığı *Sebilürreşad* gazetesinde çıkan yazıda Wilson'un savaşın hemen sonunda yaptığı Londra ziyareti sırasında İngiltere Kralı'na adeta adalet dersi verdiği öne sürülüp, Başkan şu şekilde övülmekteydi: “[Wilson'un] husûsiyla İngiltere'de, İngiliz Kralı'nın nutkuna mukâbeleten hürriyet ve adaletin tatbikine cihânın muntazar olduğuna dair sarf ettiği sözler, bu büyük mütefekkirin ne derece azim ve metânet sahibi olduğunu etraflıyla cihana arâih ve isbât ediyordu¹⁰”.

İslamcılık fikrinin savunucularından olan *Sebilürreşad* gazetesinde savaş sonrasında İslam coğrafyasında sömürgeci bir hâkimiyet kurmaya hazırlanan İngiltere karşısında Wilson'un bağımsızlık ve adaleti destekleyen açıklamalarına yer verilmesi Osmanlı kamuoyunda, birbirinden farklı siyasi çevreler arasında ABD'ye olan ilginin arttığını göstermektedir.

366

Ne var ki, İngiliz diplomatların Amerikalıların bilgisiz olduklarını düşünmesi ya da Orta Doğu'da siyasetçi ve entelektüellerin bir kısmının Amerika'nın en ideal medeniyet olduğuna olan inancı savaş sonrasında ABD ve Başkanı'nın bölgenin geleceği tasarlanırken oynadıkları rolü açıklamak için yeterli değildir. Savaş sonrası oluşturulan Milletler Cemiyeti ve Uluslararası Adalet Divanı gibi örgütler ve bu örgütlerin yıkılan imparatorluklara ait toprakların geleceği hakkında yapılan görüşmelerdeki rolü açıktır. Başkan Wilson ve Amerika'nın öncülüğünde tasarlanan Milletler Cemiyeti ve ona bağlı olarak getirilen manda idaresi, ortaya çıkan ganimetin daha eşitlikçi ve organize bir şekilde paylaşılmasını amaçlamıştır¹¹. Başkan Wilson'un liberalizme ve uluslararası iş birliğine dayanan bakış açısı ve halkların kendi kendini yönetmesi fikrinin en azından Osmanlı Devleti ve mirasçısı olan toplumlar için güvenlik ve ticaret

9 Perin Gürel, “Turkey and the Unites States after World War I: National Memory, Local Categories, and Provincializing the Transnational”, *American Quarterly*, C 67, S 2, Haziran 2015, s.358.

10 S. M. Tevfik, “Wilson Prensipleri Revaç Bulabilecekler Mi?”, *Sebilürreşad*, C 16, S 391, Şubat 1335/1919, s.14-6.

11 Charles S. Maier, *The Project State and Its Rivals: a New History of the Twentieth and Twenty-First Centuries*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2023, s.52-53.

gibi kaygılar tarafından yeniden tanımlanması gereklidir. Başkan Wilson'un eski Osmanlı topraklarında ticaretin devamlılığı ve bu devamlılık adına güvenlik ile ilgili stratejilerin canlı tutulması çabaları milletlerin egemenliği ilkesinin sınırlarını çizmiş, Orta Doğu'da Amerikan siyasetinin kaderini belirlemiştir. Wilson'a göre kendi kendini yöneten milletlerin başındaki yönetim liberal ilkelerin dışına çıktığında, uluslararası sistemin ve onun iyi niyetinin suiistimal edilmesinin yolu açılır¹². Başkan'ın Osmanlı Devleti ve Türkler hakkındaki fikirleri göz önüne alındığında, bölgede bağımsız bir Türk devleti kurulmasına şüpheyle bakması kaçınılmazdır.

Bu makalenin ilk kısmı, savaşın hemen sonrasında İstanbul'a geri dönen İngiltere'nin eski *Duyun-ı Umumiye* temsilcisinin notları ışığında, bölgede İngiliz çıkarları doğrultusunda nasıl bir ekonomik düzen kurulması gerektiğine ve İngiltere'nin yükünü hafifletmek adına buranın hamiliğine Amerika'nın getirilmesine dair tartışmaları ele almaktadır. İkinci kısımda Türkiye'nin iktisadi ve ticari olarak nasıl yeni dünya düzenine entegre edileceği konusunda İngiliz diplomatların kendi aralarında yaptıkları tartışmalar ortaya konulmaktadır. Buna göre, İngilizler son dönemde bölgede Amerikalıların ticari faaliyetlerinin oldukça arttığını, bu durumun gelecekte bölgede İngiliz çıkarları için ne anlama geldiğini ve bölgede kurulması söz konusu olan bir Amerikan Mandasının İngiliz nüfuz alanına verebileceği zararı sorgulamaktadır. Üçüncü ve son bölüm ise İngilizlerin duydukları şüphe üzerine işgal İstanbul'unda görevli Amerikan Yüksek Komiserliğinin telgraf yazışmalarını deşifre etmesiyle başlamaktadır. Genel olarak İngiliz hükûmetine ve özel olarak İngiltere'nin savaş sonrasında Orta Doğu'ya geleneksel sömürge mantığı ile bakmasına eleştiri içeren yazışmalar, Amerikalıların bölge ile ilgili konularda bilgisiz olduğuna inanan İngiliz diplomatların yazışmalarındaki tansiyonun artmasına neden olmuştur. Bu telgraflara göre Amerikalılar uzun süredir bilinçli bir biçimde bölgede, özellikle liman kentleri ve Doğu Anadolu'da, faaliyetlerini arttırmışlardır. İngiltere'ye düşmanlık eden, düzenledikleri kongreler ile Anadolu'da bir direniş örgütlemeye çalışan Türk milliyetçileri ile Amerikalı subaylar arasındaki yakınlık, Amerikalıların bölgenin geleceğine dair planlarının İngilizlerden ayrıldığını göstermekteydi. İngiliz diplomatlar, Amerikalı meslektaşlarının bölge özelinde oldukça bilgili

12 Allen Lynch, "Woodrow Wilson and the Principle of National Self-Determination", *Review of International Studies*, C 28, S 2, Nisan 2002, s.420.

olduklarını ve bölgede görevli bulunan Amerikalıların, İngiltere'nin çıkarları aleyhine faaliyet gösterdiklerini fark etmişlerdir.

I. Osmanlı Enkazını Kaldırmak

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Başkentinin ilk resmî ziyaretçileri arasında bulunan Adam Block'un görevi savaş sonrasında enkaz hâlinde bulunan Osmanlı ekonomisinin durumunu rapor etmek ve mümkünse İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda tekrar nasıl düzenleneceğini anlamaya çalışmaktı. Block, Osmanlı ekonomisini yakından tanıyordu. Savaşın hemen öncesinde İngiltere Delegesi olarak *Duyun-ı Umumiye* İdaresi'nde görevliydi. Block aynı zamanda Osmanlı Donanmasının modernizasyonu ihalesinin İngiliz şirketleri tarafından üstlenilmesi sonrası bu görev için kurulan *Imperial Ottoman Docks, Arsenals and Naval Construction Company* adlı şirketin Yönetim Kurulu Başkanlığını da üstlenmişti. Block bu görevde iken Donanma Bakanı Winston Churchill, Osmanlı Donanması için İngiltere'ye sipariş edilen gemilere el koymuş, tüm ortaklık bozulmuş, Osmanlı kamuoyu İngiltere aleyhtarı bir havaya bürünmüştü¹³. Adam Block, savaşın başında İstanbul'u terk ederken arkasında mağrur ve savaşı kazanacağından şüphesi olmayan bir Osmanlı hükûmeti vardı.

Aynı hükûmet, savaşın Osmanlı ekonomisinin bağımsızlığını sağlamak için bir fırsat olduğunu düşünüyordu. Ne var ki, savaş sırasında ekonomisi giderek millileşse de, Osmanlı İmparatorluğu savaşı kaybetti. Block, İstanbul'a döndüğünde o kadar bozulmuş bir ekonomik yapıyla karşılaştı ki, "Almanların ve aşağılık uşakları Türklerin bir ulusu mahvettiğini" kaydetti. Neyse ki İngiltere kurtarıcı olarak gelmişti. Türklerin İngilizler bu enkazı kaldırırken minnet duyacaklarına emindi. Block'a göre ülke o kadar harabeye dönmüştü ki, Osmanlı için "mutlak finansal kontrol" dışında çare yoktu.

İmparatorluk yönetiminden geri kalan yönetici kadro etkisizdi. Nüfusun çoğu açlık ve bunalım içerisindeydi. Ülke savaş sırasında, açlık, hastalık, toplu şiddet ve askeri çatışmalar nedeniyle üç milyondan fazla kayıp vermişti. Bununla birlikte, Block'a göre "yönetici sınıf savaş sırasında zenginleşmiş, altın ve gümüş piyasadan yok olmuş, Alman Hazine Bonoları karşılığı

13 Jonathan Conlin, "Our Dear Reşadiye: The Legend and the Loans behind Ottoman Naval Rearmament, 1908-1914", *The International History Review*, C 44, S 2, 2022, s.253-255.

gereksiz para basılmış, enflasyon hızla artmıştı. Savaş zenginleri ise parayı kumarda harcıyordu. Kapıdaki kış beraberinde hastalık ve ölüm getirecekti. Zenginler dışında kömür ya da odun alabilen yoktu¹⁴”. Block, Kasım 1918’de İstanbul’a geldiğinde su ve elektrik hizmeti olmadığını yazıyordu. Osmanlı Harbiye Nezareti kendisini istasyondan alması için sarhoş bir asker göndermişti. Arabayla karanlık içerisinde perişan yollardan geçerken etrafta polis görememişti. Block’a göre, var olan polisler de soyguncularla beraber iş tutmaktaydı. Ekonomik ve ahlaki çöküntü kol kola vermişti. Sorumlu olduğu kurum olan *Duyun-ı Umumiye* nispeten ayakta kalmıştı. Ancak Osmanlı Maliye Nezareti ekonomik durum hakkında en ufak bir izahat vermekten yoksundu. Block’un izlenimine göre, “Türk hükûmeti, ülkeden elde kalanı da idare etmekten, halkının refahını sağlamaktan, Müslüman ve Hristiyanlara adaletli davranmaktan acizdi¹⁵”. Dolayısıyla ortada pazarlık edilecek bir siyasi irade yoktu. Block’a göre, İngiltere, Sultan’a destek sözü vererek hükûmeti birkaç sene devralmak için Sultan’ın iznini alabilirdi. Ancak sadece ekonomi yönetiminin devralınması yeterli olmayacaktı. Adalet, güvenlik, bayındırlık gibi alanlar da Mısır’da olduğu gibi İngiltere’nin iradesi altında bulunmalıydı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz diplomatların arasındaki yaygın kaniya uygun olarak *Duyun-ı Umumiye*’yi yeniden kurmakla görevli olan Adam Block, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu çöküşten çıkabilmesi için en azından kurumlar tekrar işlev kazanana dek, Sultan’ın da gönlü alınarak, yabancı bir büyük devletin kontrolüne girmesi gerektiğini düşünüyordu¹⁶.

Ne var ki, Osmanlı Devleti’nin geleceği, İngiliz diplomatların Osmanlı Sultanı ile yapacakları bir anlaşma ile belirlenemezdi. Ocak 1919’da Paris’te toplanmaya başlayan taraflar arasında uzun müzakereler yapılacak, Osmanlı Devleti’nin eski topraklarının idaresi hakkında üzerinde uzlaşılacak nihai kararlar bu görüşmeler sonucunda belirlenecekti. Görüşmelere başlarken, nihai sonuca rehberlik edecek, görüşmelerin seyrini belirleyecek en önemli bakış açılarından biri 1918 başlarında savaş sonunda kurulacak dünya düzenine

14 **Parliamentary Archives**, Lloyd George Papers, F/59/12/1. Adam Block’dan Abluka’dan Sorumlu Bakan Laming Worthington Evans’a, 10 Aralık 1918. Ablukadan Sorumlu Bakan, İngiltere’nin Almanya ve müttefiklerine karşı ilan ettiği ekonomik ablukayı gerçekleştirmekten sorumluydu.

15 **Parliamentary Archives**, Lloyd George Papers, F/59/12/1.

16 **Parliamentary Archives**, Lloyd George Papers, F/59/12/1.

dair yol haritasını açıklayan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a aitti. Bu ilkelere göre, savaş sonunda çoğunluğu Türk olan bölgelerde, azınlık haklarına sahip çıkmak ve boğazları ticarete açık tutmak şartlarıyla bir Türk idaresi kurulmalıydı. Bu bakış açısı, Türklerin ve Müslümanların, Paris Barış Görüşmeleri başlarken referans olarak alabilecekleri arasında en açık olandı. Osmanlı ve bilhassa hilafetin durumu konusunda, Hint Müslümanlarından gelecek tepkiler konusunda en hassas olan Hindistan'dan sorumlu Dışişleri Bakanı Edwin Montagu idi. İngiltere'nin doğudaki çıkarları konferans sırasında Osmanlı aleyhine sert sonuçlar çıkacağı haberlerinin sızması ve Müslümanların organize bir tepkisi sonucunda tehlikeye girebilirdi. Montagu, konferansın Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'un ve hilafetin kaderini belirlemek konusunda Müslümanların hislerini dikkate alması gerektiğini hatırlatan bildiriler kaleme almış ve bunları konferans boyunca delegelere dağıtmıştı. Montagu ve arkadaşları, 5 Şubat 1919'da diğer katılımcılara dağıttıkları "İstanbul'un Geleceği" başlıklı bildiride Wilson İlkeleri'nin Türk egemenliği ile ilgili maddesine atıf yapmışlardı¹⁷.

Ocak 1918'de ilan edilen Wilson İlkeleri'nde Osmanlı Devleti'nin geleceği ile ilgili bir maddenin açıkça yer alıyor olması, savaş sonrasında ülkenin kaderini tayin edecek aktörler arasında ABD'nin de bulunmasına neden olmuştu. Savaş sonrasında İngiltere'nin Paris Barış Konferansı'na katılan delegeleri kendi aralarında ve fırsat bulduklarında kabine üyeleri ile ABD'nin tavrı konusunda konuşuyor, konferansta Osmanlı Devleti'nin kaderinin nasıl belirlenmesi gerektiği konusunda tartışıyorlardı. Henüz konferansın başında Montagu, Lloyd George'a doğudaki bütün Müslümanların kulağının İstanbul'un kaderine dair verilecek kararda olduğunu söylediğinde, bu karar için Wilson'un yanıtının beklendiğini öğrendi. Aslında Lloyd George, Wilson'un prensiplerini ciddiye almıyor, ABD'nin dış politika açılımını gayriciddi ve çocukça buluyordu. İstanbul ve Ermenistan'da manda yönetimini kabul etmesi hâlinde Amerikalıların nihayet gerçek sorunlarla baş başa kalacağını düşünüyor ve bunu olumlu görüyordu¹⁸. Plana göre Amerikalılar gerçeklerle karşılaşınca İngiltere'nin izlediği bölge siyasetine daha fazla itiraz etmeyecekler, İngiltere'nin yükünü hafifletmeye devam edecekler, ancak hadlerini aşmayacaklardı.

¹⁷ **National Archives**, CAB 21/139.

¹⁸ **National Archives**, CAB 21/139, Britanya İmparatorluğu Delegasyonu görüşme tutanakları, Villa Majestic, Paris, 7 Şubat 1919.

Konferansa katılan İngiliz Delegasyonunun Osmanlı Devleti ve İstanbul'un kaderi konusunda yekpare bir görüş içerisinde olduğu iddia edilemez. Olası Amerikan Mandası da bu fikir ayrılıklarının bir parçasıdır. Hükûmet ve Lloyd George genel olarak üzerlerindeki siyasi ve ekonomik yükü paylaşacakları bir müttefike sıcak bakmaktaydı. Dahası, bölgede resmî sorumluluk alacak olan Amerikalıların halkların egemenliği gibi romantik fikirlerden vazgeçip İngiliz hükûmetine paralel bir tavır takınacağını düşünüyorlardı. Ne var ki, devletin çeşitli organları bu fikri desteklemiyordu. Örneğin, delegasyonda bulunan kara, hava ve deniz kuvvetlerine bağlı askerler Doğu Akdeniz'de ve tabii İstanbul'da büyük bir egemen gücün askeri varlığının bulunmasına şiddetle karşı çıkmışlardı. İngiltere'nin stratejik çıkarları için, Akdeniz'de güçlü bir ABD filosunun bulunması için bir vesile yaratmaktan kaçınmak gerekiyordu. Askerlere göre İstanbul ve Boğazlar, uluslararası denetim şartıyla Türk idaresine bırakılmalıydı¹⁹. Bu stratejik bölgenin güvenliği için Türkler mutlaka uluslararası sisteme entegre edilmeli, sürekli bir tehdit üretmeleri engellenmeliydi.

İngiliz yetkililerin gözünde Amerikalılar diplomasi açısından son derece tecrübesizdi. Sürekli olarak Amerikalıların yaptığı hatalardan şikayetçi oluyorlardı. Örneğin, Paris Barış Konferansı sırasında Yunan Başbakanı Venizelos, ABD delegasyonuna Küçük Asya ve Trakya ile ilgili Yunan talepleri hakkında ne düşündüklerini sormuş ve hepsinden Anadolu'daki Rumların böyle bir birleşme arzusunda olduklarını düşünmedikleri yanıtını almıştı. Bunun üzerine özellikle Batı Anadolu ve İstanbul'da sokağa çıkan Rumlar adeta Amerikalıların ifadesinin yanlış olduğunu kanıtlamak için heyecanlı gösteriler düzenlemişti. İngilizler için bu gibi hatalar bölgede barışı tesis etmeyi zorlaştırıyordu. Böylesi acemi bir diplomatik kadronun böylesi sorunlu bir bölgeyi ele alması hâlihazırda bölgede görev yapan İngiliz memurlara göre mümkün değildi²⁰. İngilizler savaşın hemen sonunda yıkılmış bir ülkenin yeniden yapılandırılması ve ekonomik sisteme dahil edilmesi sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. İngiliz hükûmeti kısa bir süre için yeniden yapılanmanın maliyet ve sorumluluğunu bölgede kurulacak bir Amerikan Mandası yoluyla Amerikalılarla paylaşmak istiyordu. Ne var ki, uzun vadede

19 **National Archives**, CAB 21/139, Britanya Delegasyonu Bakanlık Heyetleri Temsilcileri Konferansı, Astoria Otel, Paris, 30 Ocak 1919.

20 **National Archives**, FO 608/87, İstanbul Britanya Yüksek Komiseri Calthorpe'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na, 17 Nisan 1919.

Doğu Akdeniz’de güçlü bir ABD nüfuzunun İngiltere’nin siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygun olup olmadığı soru işaretiydi. Bu konuda İngiliz hükûmeti ve diplomatlar, askerî kadrodan farklı düşünüyordu.

II. Münhasır Bir Amerikan Mandası

Kasım 1913 ile Şubat 1916 tarihleri arasında ABD İstanbul Büyükelçisi olarak görev yapan Henry Morgenthau, görevi sırasında yaşanan Ermeni tehciri ve sonrasında yaşananları kaleme aldığı kitabı ile batı kamuoyunda oluşan Osmanlı karşıtlığının en önemli mimarlarından. Kitap, İtilaf Devletleri safında savaşa girmenin ABD için insani bir sorumluluk olduğu yönündeki propagandanın bir amacı olmuş, Morgenthau hem savaş sırasında hem de savaştan sonra Osmanlı Devleti’nin kaderinin ne olacağı konusunda Amerikan kamuoyu ve daha önemlisi Başkan Wilson üzerinde etkili olmuştur. Wilson’un Paris Barış Görüşmeleri sırasında ve özellikle Yunan ordusunun İzmir’i işgali konusunda takındığı Türk tezleri karşıtı tutuma bakılacak olursa, eski büyükelçinin Başkan üzerindeki etkisi görülebilir²¹. Savaş sonrasında Morgenthau, Osmanlı’nın bir manda yönetimi altında olması gerektiğini savunmuş, bu hususta İngiliz diplomatlar ile temasa geçmiş, Amerikan Mandası fikrinin olgunlaşması için çaba göstermiştir.

Morgenthau’ya göre “Osmanlı’nın geleceği meselesinin insaniyet namına, İtilaf Devletleri ve Türkiye’deki tüm sınıflar ve ırklar lehine en iyi çözümü İstanbul, Anadolu ve Ermenistan üzerinde yetkili, münhasır (exclusive) bir Amerikan Manda yönetiminden” geçmekteydi²². Ancak Avrupa’da böyle büyük bir sorumluluk alınması için Amerikan Senatosu ve kamuoyunun rızası gerekliydi. Zira bunlar savaşa girmek konusunda dahi oldukça güç ikna olmuşlardı. Kamuoyuna Amerikan müdahalesinin dünya barışı için elzem olduğu ve Amerika’nın münhasır bir manda yönetimi oluşturmasının Britanya, Fransa ve İtalya’nın Yakın Doğu’da çatışan çıkarlarının hakkaniyetle çözüme kavuşturulması için tek yöntem olduğu anlatılmalıydı. Morgenthau’ya göre

21 İsmail Köse, “Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson’un Türk Algısı”, *History Studies*, C 6, S 3, Nisan 2014, s.230.

22 *National Archives*, FO 608/111, Adam Block’dan Birinci Dünya Savaşı öncesinde görevli son İngiltere İstanbul Büyükelçisi Louis Mallet’e, 29 Mayıs 1919. Mallet, bu mektubun gönderildiği sırada Paris Barış Konferansı’nda Britanya Delegasyonunda görevliydi. Mallet’in büyükelçilik görevi sırasında hem Block hem de Morgenthau’nun İstanbul’da görevli olduğunu hatırlamak gereklidir.

“ABD yönetiminden manda ile ilgili bir teklif gelmeyeceği için bu yöntemin, Amerikan hükûmetinin öne süreceği koşulların tamamıyla kabul edilmesi şartıyla İtilaf Devletleri tarafından kendisine önerilmesi gerekliydi. Amerikan hükûmetinin öne süreceği koşulların en önemlisi ABD hükûmetinin alacağı kararlarda Avrupa Devletleri’nden bağımsız hareket etmektir. Zira, Amerikan kamuoyundaki genel hissiyat Avrupa meselelerinden uzak durmak ve İngiltere, Fransa, İtalya ya da başka bir irade ile ortak olmamaktır”. Block’a göre, Morgenthau’nun niyeti “İstanbul’u tamamıyla bir Amerikan şehri yapmaktır. Plana göre, Padişah ve Osmanlı hükûmeti Anadolu’ya taşınacak, İstanbul’da bir olağanüstü vali bulunacaktı. İstanbul Boğazı açık olacak, Türkler de bu boğazdan diğer ülkelerle aynı şartlarda faydalanacaktı.” Morgenthau padişahın İstanbul’dan gönderilmesini şu nedenle elzem görüyordu: Eğer şehirde halen manevi bir temsil gücü olan Padişah Anadolu’ya gönderilmezse, şehirde fitne ve entrika devam edecek, Amerikalı valinin şehri yönetmesi ve buradan Anadolu ve Ermenistan’ı kontrol etmesi mümkün olmayacaktı. Morgenthau’ya göre “ABD hükûmeti İstanbul’da bir Papa bulunduramayacaktı”. Morgenthau’nun planına göre, Osmanlı Sultanının İstanbul ve Ermenistan’da bir hükmü kalmayacak, ancak iktidarı manda yönetimi kontrolü altında Anadolu’da devam edecekti. Şehir kendi kendini idare etmeye başlayınca, İstanbul’da Amerikan idaresi umulandan kısa sürer, büyük devletlerden biri ya da birkaçının kontrolünde açık şehir haline gelirdi. Eski büyükelçiye göre, Anadolu’da ise Türkler “kendileri dışındakilerin haklarına saygı göstermeyi öğrenene kadar” manda yönetimi sürecekti²³.

Bir finans uzmanı olarak Adam Block savaşın hemen ertesinde gittiği İstanbul’da finansal düzenin nasıl tekrar düze çıkabileceğini, kendi idaresindeki *Duyun-ı Umumiye*’nin savaş öncesinde bıraktığı seviyeye nasıl tekrar gelebileceğini sorgulamıştı. Morgenthau ile yaptığı görüşmede de konu bu noktaya gelmiş olmalı ki, Amerikalı diplomat manda sistemini ve Türkiye’de liberal ekonomik sistemin tekrar kurulmasını nasıl sağlayacağını anlatmaya başlamıştı. Morgenthau’ya göre, İngiltere ve Fransa’nın parası yoktu. Ancak Amerika çok sayıda sermaye sahibini Türkiye’ye finansal açıdan yardım etmeye ve ülkenin kaynaklarını geliştirmeye muktedir. Kendisi dahi derhal hatırı sayılır bir sermayeyi bulabilirdi. Amerikan siyasetinde henüz var olmayan uluslararası özgüven ya da Avrupa meselelerine karışma arzusu

23 National Archives, FO 608/111.

Morgenthau gibi kendini Osmanlı Devleti ile ilgili konularda uzman olarak gören bir diplomatta var gibi görünüyordu. Ona göre, ABD tabii ki ilk başta yeterli sayıda uzman danışman ve idareci bulamayabilirdi. Bu konuda elbette İngiltere ve Fransa'dan yardım talep edebilirdi. Sıkı ve adil bir idare, yabancı sermayenin de gelmesiyle, dünyanın bu bölgesini kısa sürede müreffeh ve kendine yeterli kılacaktı. Adam Block, Morgenthau görüşmesiyle ilgili mektubunda, eski büyükelçinin Amerikan yönetimi, rehberliği ve eğitim sistemi altında Türklerin ve Hristiyanların bir arada dostça yaşamamaları için hiçbir sebep olmadığına ilişkin inancını öne çıkarmaktaydı. Büyükelçinin kendisine Amerikan Mandası konusunda Wilson'un danışmanı Edward House'a bilgi verdiğini, görüşlerini Amerikalı gazetecilere de ileteceğini ve pek yakında çok sayıda Amerikan askerinin katılacağı bir toplantıda konuşma yapacağını söylediğini aktarıyordu. Peki, Amerikan Mandası finansal olarak İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda ne anlam ifade ediyordu? Adam Block, savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nden alacaklı olanları temsil etmekteydi. Block, olası Amerikan Mandasının söz konusu alacakların tahsil edilmesi açısından oldukça faydalı olacağına ikna olmuştu. Block'a göre modern bir çerçevede düzenli ve etkili bir idare, ticaretin ve girişimcinin önünü açar, borçluların taleplerinin yerine getirilmesini sağlardı. Ancak Block, önce Morgenthau'nun ve Amerikalıların Osmanlı'nın borç miktarını bilip bilmediklerinden emin olmak istiyordu. Eğer gerçek rakamları bilip de hâlâ manda konusunda istekli olacaklarsa, Amerikan Mandası başta Fransa ve sonra İngiltere gibi ana alacaklıların oldukça işine gelecekti.

Block'a göre Amerikalılar için de manda yönetimi faydalı olabilirdi. İdare Amerikalıların elinde olaksa ticaretin yönü de büyük oranda Amerikalıların inisiyatifinde bulunacaktı. Adam Block'un gözlemlerine göre Morgenthau ve diğer Amerikalı diplomatlar ve elçilik görevlileri son on beş yıldır Amerika ve Yakın Doğu arasında artan ticaret ile yakından ilgileniyorlar ve bu gelişmenin etkin temsilcileri olarak çalışıyorlardı. Bu memurlar bölge ile ilgili önemli bilgiler toplamış ve bunları Amerikan iş çevreleri ve ticaret odaları ile paylaşmışlardı. Kendisi savaş sonrasında geldiği İstanbul'da Amerikalıların hâlihazırda Osmanlı'nın ihracat pazarında yer almaya ve Amerikan malları için bölgede pazar payını arttırmaya çalıştıklarına şahit olmuştu. İşgal sırasında İstanbul'da artan Amerikan ticareti *New York Times* sayfalarına şöyle yansımıştı:

“Savaştan önce Türkiye’de Amerikan malları çok az bilinirdi. Piyasada var olan ürünleri de ya Almanlar ya da diğer Avrupalılar tedarik ediyordu. 1919’a kadar İstanbul limanında hiçbir Amerikan kargo gemisi görünmemişti. 1920 boyunca ise Sarayburnu’nda daima dört ya da beş Amerikan bayraklı gemi görmek mümkündü. Geçen Ekim’de (1919) bir Amerikan bankası burada şube açtı ve birçok Amerikan ticaret şirketi de merkezlerini İstanbul’a taşıdılar ve Yakın Doğu’nun önemli kentlerinde şubeler kurdular²⁴”.

Savaşa girdikten sonra Amerika’nın gıda ihtiyacını karşılamaktan ve savaştan sonra açlık çeken Doğu Avrupa’ya gıda sağlamaktan sorumlu, daha sonraki dönemde ABD Başkanı olacak olan Herbert Hoover’ın bölgedeki temsilcisi, büyük gıda üreticilerinden Howard Heinz, Osmanlı ülkesini baştan başa dolaşıyor, yerli üreticiler ile temasa geçiyor ve Amerikalı tüccarlar için önemli bağlantılar sağlıyordu. Bu çabaların sonucu olarak savaş sonrasında bölgede Amerika’nın ticari etkinliği oldukça artmıştı. Adam Block’a göre Morgenthau’nun asıl niyeti de bölgede Amerikan ticaretini arttırmaktı. Bölgede refah ve dolayısıyla ticaretin artması İngiltere için de olumlu olacaktı. Ne var ki, her ne kadar serbest ticaretten yana olsa da bir mandacı gücün kendi vatandaşlarının girişimlerine iltimas geçeceği akılda bulundurulmalıydı. Sonuç olarak Block’a göre öncelikle tercih edilmesi gereken bölgede siyasi olarak en etkili aktörlerin, yani İngiltere ve Fransa’nın egemenliği idi. Bu sayede yakın zamanda, özellikle savaş esnasında, bölgede ticari ve finansal olarak en etkin ülkelerin, yani Almanya ve Avusturya’nın varlığını sürdürmesi mümkün olmayacaktı. Ancak aslen Frankfurtlu olan Morgenthau gibilerin karar verici olması durumunda söz konusu ülkelerin etkinliği tekrar su yüzüne çıkacaktı. Block, Amerika’nın yakın zamanda büyük nüfusuyla tekrar güçlü bir ülke olması olası olan Rusya ve onun Akdeniz’in kuzey doğu köşesinde yaratacağı tehdit nedeniyle her ne kadar uzak durmaya çalışsa da eninde sonunda bu meselelere bulaşacağını ileri sürerek, bu durum bizim için daha faydalı olmaz mıydı diye sorarak mektubunu bitiriyordu²⁵. Bir finans uzmanı ve *Duyun-ı Umumiye*’nin son müdürü olarak Adam Block, İngiltere’nin bölgenin yeniden yapılanması konusunda ABD ile ekonomik iş birliği yapmasına muhalif

24 Bir devlet yetkilisinin kaleminden, “British Constantinople”, **New York Times**, 19 Haziran 1921.

25 **National Archives**, FO 608/111, Adam Block’dan Birinci Dünya Savaşı öncesinde görevli son İngiltere İstanbul Büyükelçisi Louis Mallet’e, 29 Mayıs 1919.

olmasa da, bu ihtimale şüpheyle yaklaşıyordu. Bunun bir nedeni, Block'un Amerikalıların bölgedeki durumun ciddiyetinin kendisi kadar farkında olmadığına inanması idi. Amerikalıların soyutlanmacı (izolasyonist) bir dış politikadan henüz ayrılmış olması nedeniyle tecrübesiz olmaları olağan görülebilirdi. Ancak Block, Amerikalıların özellikle Orta Doğu'nun ekonomik ve toplumsal yapısı konularında bilgi sahibi olmadıklarına inanıyordu. Block'a göre, Amerikalılar bölgede özellikle ekonomik girişim konusunda giderek daha başarılı oluyorlardı. Ancak Block, bu faaliyeti korumanın siyasi sorumluluğu da beraberinde getirdiğine ve özellikle Bolşevik Rusya'nın tekrar nüfuz kazanması durumunda Amerika'nın çıkarlarını korumak için bölgede daha somut olarak var olması gerekeceğine inanıyordu. Dolayısıyla, İngiltere hükûmetinin bölgede sorumluluğu paylaşmak adına ABD'ye belli imtiyazlar sağlamasına gerek yoktu. Lloyd George, Amerikalıların manda yönetimi sahibi olarak bölge gerçeklerini göreceğini umarken, Block manda yönetimi sahibi olmasalar da Amerikalıların en azından ticari olarak hızla adapte oldukları bölgede kısa süre içerisinde burunlarının sürtüleceğini düşünüyordu. Bu iki fikrin ortak yönü ise Amerikalıların eninde sonunda İngiltere'nin öne sürdüğü politikayı benimseyeceğine olan inançtı.

Morgenthau-Block görüşmesi ile ilgili fikirlerini saklamayanların başında 1930'larda özellikle Almanya'nın tekrar kuvvetlenmesinin engellenmesi gereğinin savunucularından, iki savaş arası dönemin en etkili diplomatlarından olacak olan Robert Vansittart geliyordu. Vansittart, orijinal plana sadık kalınmasının en makul seçenek olduğunu not etmişti. Orijinal plan, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi kendini yönetmeye muktedir milletlerden ve bunların topraklarından mahrum bırakılmak kaydıyla mevcudiyetini korumasını ön görüyordu. Bu kırılmış devlet, büyük güçlerin yardımıyla yeniden yapılandırılacaktı. Vansittart'a göre, bu orijinal plan daha 1919 Baharında Yunanistan'ın İzmir'de, İtalyanların ise Antalya çevresinde birbirleriyle yarış içerisinde ilerlemesiyle tehlikeye girmişti. Ancak hâlâ Yunanlıları durmaya razı etmek, İtalyanları ise Afrika'da başka bir toprak vererek ikna etmek mümkündü. Bu durumda her şeye rağmen asıl plana geri dönülebilirdi. Morgenthau önerisi ise ancak ikincil bir yol olarak düşünülmeliydi.

Diğer bir plan ise, Amerikan Mandası önerileri dışında daha sonra Sevr Antlaşması'nda kabul edilecek olan gelişmeleri içeriyordu. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına bir sene vardı. Aradan geçecek olan süreye ve

pazarlıklara rağmen, orijinal planın mümkün olmaması durumunda üzerinde durulacak olan tasarının daha konferansın başında belli olduğu Dışişleri Müsteşarı Hardinge'nin notlarından anlaşılmaktadır. Buna göre (i) Boğazlar ve Ermenistan, Amerikan Mandası olacak, (ii) İzmir Yunanistan idaresine geçecek, (iii) Suriye, Fransız Mandası olacak, (iv) İtalya Güney Anadolu'nun bir kısmına sahip olacak, (v) Türk Anadolu'su bir manda yönetimi olmaksızın Osmanlı Sultanı'na verilecekti²⁶.

Paris Barış Görüşmelerinde Türklere sunulacak olan antlaşma önerisinin finansal kısmı İngiliz diplomatlar için hayati öneme sahipti. İlk hedef, Türkiye'deki İngiliz ticari varlığını arttırmaktı. İkinci hedef, Türkiye'nin savaş öncesinden kalan borçlarının faiziyle geri ödenmesinin sağlanmasıydı. Üçüncü hedef ise, İngiltere hükûmeti ve İngiliz vatandaşlarının savaştan önce ve savaş sırasında vuku bulan haklı finansal taleplerinin yerine getirilmesiydi. Tüm bu hedeflerin gerçekleşmesi Türkiye'de refahın tekrar sağlanmasına bağlıydı. Savaş sonrasında ülkede ekonomik koşullar oldukça kötüydü. Delegationlara göre bu durumun nedenleri: (i) Ateşkes öncesindeki etkisiz ve yolsuz yönetim; (ii) enflasyon ve oynak para birimi; (iii) tükenme noktasına gelmiş iş gücü; (iv) zirai makinelerin yokluğu; (v) ulaştırma imkânlarının yetersizliği idi.

Paris Barış Konferansı'nda Türkiye'de finansal koşulların nasıl olması gerektiğine dair tartışmalar Yunanistan'ın İzmir'i işgal ettiği 15 Mayıs'ın hemen ertesinde yapıldı. Delegationlar için öncelikli gündem Türkiye'nin ekonomik açıdan yeniden yapılanması ve İngiltere'nin burada oynaması beklenen rolü idi. Ancak Yunanistan ve İtalya'nın işgal yarışına girmesi nedeniyle kapsamlı bir ekonomik plan yapmak oldukça zorlaşmıştı. Tüm talepler hakkında giderek bir umutsuzluk havası esmeye başlamıştı. Savaş öncesindeki borçların tahsili kırmızıçizgiydi. Diğer hususlar artık Osmanlı'dan geriye ne kalırsa o devletten talep edilecekti. İtalya, etnik olarak hiç İtalyan bulunmayan bir bölgeyi koloni haline getirmeye çalışıyordu. Yunanistan ise Anadolu'nun en zengin limanını ele geçirmiş, ticaretine darbe vurmuştu. Bu işgal havası, bir kısmı İngiltere'den yardım bekleyen yerli halkı ve entelektüelleri İngiltere'den uzaklaştıracak, ticarete İngiltere'nin yerini ABD gibi diğer büyük güçler alacaktı. İngiliz delegationlar, Anadolu'da değişen mevzilerin ve yaşanan gelişmelerin İngiltere

26 **National Archives**, FO 608/111. Bu planın Paris Barış Görüşmelerinde Lloyd George tarafından sunulan versiyonu için bk. İsmail Köse, **a.g.e.**, s.231.

çıkarları adına olumlu sonuçlanmayacağından endişe duymaya başlamıştı. Bu endişe, Paris'te bulunan İngiliz delegelerin sürekli olarak ana plana atıf yapmaya başlamalarına neden olmuştu.

III. Britanya Aslanının Kuyruğuna Düğüm Atmak

Ağustos 1919'da Lloyd George Kabinesi henüz Osmanlı Devleti ve ondan geriye kalan topraklarla ilgili karar verememiş, özellikle Paris'te bulunan delegelerden ve Washington'da bulunan diplomatlardan görüş sormaya başlamıştı. Ancak bu sorgulamaların sonucunda özellikle Amerikan Yönetiminin bölgede ne yapmak istediğine dair bir nihai karar ortaya konulamamıştı. Kraliyet Danışma Meclisi Başkanı Lord Curzon, birkaç ay sonra halefi olacağı Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'dan aldığı bilgilere dayanarak Amerika'nın manda yönetimi tekliflerini kabul etmeyeceğini sezmişti. Balfour, Amerikan Dışişleri Müsteşarı Frank Polk'tan Amerikan Yönetiminin Almanya ile ateşkes imzalamasının gecikeceğini, manda meselesinin de kongre ve senato tarafından kabul edilmesinin zor olduğunu öğrenmişti²⁷. Ancak bilgi almanın tek yolu Amerikalı yetkililerin ağzını aramak değildi.

İngiliz istihbaratı, İstanbul'un işgalinin en başında şehirdeki iletişim araçlarının tümünü izlemeye başlamıştı. Müttefik orduların başkentleriyle yaptıkları haberleşme de bu izlemeye dahildi. İngiliz İşgal Kuvvetleri, Amerikalıların Türkiye'de bir Amerikan Mandası kurulması fikrine nasıl baktıklarını anlamak için Amerikan misyonunun telgraflarını daha dikkatle incelemeye başladı. İstanbul'dan Paris'teki Amerikan Misyonuna giden bir mesaj, manda meselesini Amerikalıların İngilizlere göre ne ölçüde farklı değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Amerikalılara göre İstanbul'daki işgal kuvvetleri arasındaki mücadele ve iletişim noksanlığı kentin toplumsal ve gündelik yaşamı üzerinde olumsuz etki yapmakta, bu kuvvetlerin iktidarını zedelemektedir. Telgraf, İstanbul'un içerisinde bulunduğu sosyal durumu şöyle özetlemektedir:

“Soygun, enflasyon, konaklama, besin tedariki, karaborsa, hatta taksicilerin keyfi davranışları düzenlenememiştir. Otel fiyatları Paris'te olduğundan pahalıdır. Hazinesin çok miktarda para basması nedeniyle

27 **National Archives**, FO 608/111, Balfour'dan Curzon'a, 18 Ağustos 1919.

Türk lirasının değeri savaş öncesine göre dörtte üç oranında azalmıştır. İzmir’de yaşanan olumsuzlukların yanı sıra, Türk milliyetçileri Erzurum’daki karargâhlarının çevresinde etkin olmaya başlamıştır²⁸’.

Amerikalı yetkiliye göre bunun nedeni İngilizlerin Osmanlı sorununu çözmek için gerekli sömürge deneyimine sahip olduklarına inanmalarıydı. İngilizler manda meselesine de sömürge düzeni kurma alışkanlığıyla bakıyorlardı. Buna göre Türkiye’de ve Ermenistan’da manda yönetimi kurulacak ve böylece Bağdat demiryolu hattı ve Hindistan’a giden yollar güvence altına alınacaktı. Yetkiliye göre ABD’nin ise bölgede kurulacak yeni düzene dair planları İngiliz sömürge düzeninden oldukça farklıydı. Bölgede siyasi bir çıkar gözetmediğine inanılan ABD, İngiltere, Fransa, Türkler, Yunanlılar, Bulgarlar, İtalyanlar, Ermeniler arasında aracı olabilecek ve bölgede şiddetin daha fazla sürmesini engelleyecek bir konumdaydı. Buna göre şiddet sona erecek, saygın bir sivil idare tesis edilecek ve böylece ticaret büyük ölçüde canlanacaktı. Amerikalı subaya göre Amerikalı iş adamları işgal başlar başlamaz özellikle Karadeniz liman kentlerinde etkin olmaya başlamış, Amerikalı yardım kuruluşları da bölgede etnik şiddetin verdiği zararın hafifletilmesi adına işe koyulmuşlardı. Deşifre edilen bu telgraf aynı dönemde İngiltere ve ABD arasında bölgede kurulması planlanan yeni düzen ve bunun kurulma biçimi arasında büyük bir fark olduğunu gösteriyordu. İngilizler kuzeyde yayılan Bolşevik tehdidi ve Anadolu’da güçlenen Türk milliyetçileri nedeniyle bölgede açık biçimde askeri kontrolü öncelerken, Amerikalıların ve Wilson Yönetiminin amacı etnik çatışmaların önlenmesi, barış ve güvenliğin sağlanması, ticaret ve refahın artması, yardımseverlik yoluyla savaşın yaralarının sarılması olarak görünüyordu. Amerikalı yetkililerin değerlendirmeleri abartılı biçimde ABD yönetiminin bölgenin yeni düzeni hakkındaki düşüncelerinin özellikle İngiltere siyaseti karşısında en azından ahlaki olarak olumlanması olarak görülebilir. Yine de, nihai olarak ele geçirilen bu yazışma, İngilizler için bölgede kurulması planlanan bir Amerikan Manda rejiminin mantığını anlamak konusunda oldukça açıklayıcı olmuştu. Amerikan Yönetiminin bölgede İngiliz siyasetinin temsilcisi olmak yerine kendi çıkarlarının peşinde koşacağı ortaya çıkmıştı. Savaşın sonlarına doğru baskıyı arttırmak için ABD’nin Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmesini isteyen İngiliz diplomatlar, Wilson Hükûmetinin bölgede

28 **National Archives**, FO 608/111, İstanbul’da bulunan Kıdemli Amerikan Deniz Subayı Stanav’dan Paris’teki ABD Misyonuna, 1 Eylül 1919.

Amerikan ekonomik çıkarları ve misyonerlerin operasyonlarını tehlikeye atacak bir girişim konusunda gönülsüz olduğunu anlamışlardı²⁹.

İngiliz işgal kuvvetleri yetkililerinin İstanbul'a gelişlerinden itibaren bölgenin geleceği ile ilgili konularda oldukça ketum, gazetecilerden uzak, Türklerle kesinlikle ilişki kurulmamasına yönelik davranışları dikkat çekicidir. Bölgenin geleceğine dair Amerikalı yetkililerin tutumunu İngilizlerden ayıran önemli göstergelerden biri İngilizlerin tersine, hatta İngilizlerin Amerikalıları naif ve beceriksiz bulmalarının kendilerince haklı kanıtlarından biri olacak biçimde, Amerikalı diplomat ve askerlerin bölge ile ilgili tüm düşüncelerini kamuoyuyla sıklıkla paylaşmalarıydı. Amerikalılar belki de bölgede kıta ülkeleri kadar tarihi çıkarları bulunmaması nedeniyle Mustafa Kemal'in etkileyiciliğinden Türk kadınının fedakârlığına kadar tüm düşüncelerini açıkça ifade etmekten çekinmiyorlardı. Bu davranış biçiminin Amerikalıların yeni bir stratejisinin parçası ya da İngilizlerin düşündüğü gibi tecrübesizliklerinin bir işareti olup olmadığı tartışmalı olsa da, İngilizlerin bu durumdan oldukça rahatsız olduklarını söylemek mümkündür. Amerikalıların işgal İstanbul'unda bülten şeklinde çıkardıkları ABD Donanma Radyosu Yayını (United States Naval Radio Press), İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri yetkililerinin diplomatik protestolarına neden olmaktaydı. Bölgede bir Amerikan Mandası kurulması fikrinin cazibesini koruduğu 1919 baharında dahi Amerikalıların kamuoyunda tartışma yaratan yorumları İngilizlerin tepkisini çekmişti. 24 Mayıs 1919'da yayımlanan bir yorumda, İngiltere'nin Afrika, Mezopotamya, İran, muhtemelen Filistin ve muhtemelen halen süren savaş sonunda Afganistan'a hâkim olacağı hatırlatılıp, İngilizlerin "hâlihazırda sindirebileceğinden fazlasını çiğnemeye çalıştığı" öne sürülüyordu³⁰. Yorumu göre, İngiliz Dışişleri çevreleri, diğer Batılı kuvvetler arasında bölünmesinden, Türkiye'nin zayıf bir durumda hayatına devam etmesi fikrini tercih etmeye başlamıştı. İngilizler bu süre içerisinde savaş sonrası kazançlarını sindirip, yenilerini işgal etmeye başlayabilirdi. Bülten, açıkça İngiltere karşıtı ve İngiliz-Amerikan ilişkilerinin gözden geçirilmesini öneren bir çizgi takip etmekteydi. 4 Haziran'daki bir yorumda, Lloyd George'un barış antlaşmasını revize etmeye çalıştığı, ancak Wilson buna yanaşmayacağı için Fransa Başbakanı Clemenceau'yu ikna etmesi gerektiği yazıyordu. 9 Haziran'da ise Birleşik Devletlerin savaşın

29 Kernek, *a.g.e.*, s. 87. (1-117).

30 *National Archives*, FO 608/111, 24 Mayıs 1919.

kazanılmasında oynadığı role rağmen bu işi toprak kazanmak için değil insaniyet namına yaptığı, ancak tüm bu fedakârlık sonunda İngiltere'nin tüm kazancı eline geçirdiği, iki devlet arasındaki durumun savaştan önce olduğundan daha fazla ABD aleyhine döndüğü yorumu yapılmıştı. Dönemin İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Amerikalı Yüksek Komiser Amiral Bristol'e bu yorumlardan duyduğu rahatsızlığı iletmış, ancak yayın politikası değişmemişti. Bu sırada Başkan Wilson, Doğu Anadolu'daki durumu yerinde incelemesi ve bölgede bir Amerikan Manda rejiminin kurulup kurulamayacağını rapor etmesi için General Harbord'u bölgeye göndermişti. Eylül 1919'da General Harbord ve genellikle ordu mensuplarından oluşan mâiyeti Doğu Anadolu seferine başladıklarında kendilerini Mustafa Kemal Paşa ve ekibinin yanı başında buldular. Türk milliyetçilerinin gözetimi dışında böyle bir gezi düzenlemek mümkün değildi. Mustafa Kemal de bu geziyi bir fırsat olarak görerek, ne yapmaya çalıştıklarını Türk milliyetçilerinin bakış açısından Amerikalılara anlatma şansı bulmuştu³¹. General Harbord'un nihai raporunda bu etki açıkça görülmektedir. Bölgede Ermenilerin ne kadar büyük bir katliama uğradıklarını görmek için bölgeye giden ekip, Mustafa Kemal ve çevresinin telkinleri sonucu, geçmişe bakmanın faydasının olmadığı, Türklerin bölgede sayıca daha kabalık oldukları, Türklerin de mezâlîme uğradığını kayda geçiren bir rapor hazırlamıştı. Rapor nihai olarak, Sivas Kongresi'nde alınan vatanın bütünlüğü ilkesine uygun olarak, Ermeni Mandasının tek başına mümkün olmadığını da belirterek, bölgede bir Amerikan Mandası fikrinin kabul edilmemesini telkin etmişti. Raporun hemen ardından ABD Donanma Radyosu Yayınında da Türk milliyetçileri ve Mustafa Kemal hakkında olumlu haberler yapılmaya başlanmış, bölgede huzur ve barışın tesisi için güçlü bir hükûmete ihtiyaç olduğu, bunu da Mustafa Kemal'in kurabileceğine dair yorumların sayısı artmıştı³².

İngiliz Yüksek Komiserliği adına Harbord'un yaveri General McCoy ile görüşen Ortaelçi Thomas Beaumont Hohler, gezi sırasında Mustafa Kemal'in heyete ne kadar iyi davrandığını, Britanya'ya duyduğu nefretin sebeplerinden biri olarak İngiliz ajanlarının Urfa ve çevresinde bağımsız bir Kürdistan kurulması için çalışmasını gösterdiğini dinledi. Hohler Amerikalı generale verdiği yanıtta, kendilerinin Mustafa Kemal'e karşı olma nedeninin

31 Seçil Karal Akgün, *Studies in Atatürk's Turkey*, Brill, Leiden 2009, s.63-66.

32 *National Archives*, FO 608/111, ABD Donanma Radyosu Yayını, 15 Ekim 1919.

milliyetçilik olmadığını söyledi. Yani, İngiltere, Amerikalıların da hassas olduğu vatanseverlik, millî ruh gibi kavramlara düşman değildi. Hohler'e göre Kürdistan meselesi bir yanlış anlamaya dayanıyordu. Bölge zaten Fransızların kontrolüne bırakılacaktı. Her şey olup bittiğinde Mustafa Kemal iktidara gelirse, İngiltere kendisiyle uzlaşacaktı. Ancak bu uzlaşının belirli şartları vardı. Ülkede düzen ve barışın sağlanması, Britanya çıkarlarının gözetilmesi ve Hristiyan tebaanın korunması bu şartların temel eksenini oluşturuyordu. İngiliz Yüksek Komiseri Robeck raporu Lordlar Kamarası Lideri Curzon'a iletirken, Amerikalıların fikirlerini değiştirmenin zor olduğunu ifade ederek, bölgede İngiltere'nin entrikalardan uzak duran ve Türklere yüz vermeyen tek devlet olduğunu, son zamanlarda Türkler ile arkadaşlık etmenin moda haline geldiğini, Amiral Bristol'un da bu şekilde davrandığını, Amerikalıların belirli bir prensibinin olmadığını, bulundukları kabın şekline göre tavır aldıklarını, Orta Doğu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili bir bilgilerinin olmadığını, milliyetçilerin bağımsızlık ve milletlerin kendi kendisini yönetmesi gibi sözlerinin câzibesine kapılmaya hazır olduklarını, Amerikalıların seslerinde bir Yanki tınısı olsa da, sözlerinin Mustafa Kemal ve yandaşlarına ait olduğunu yazıyordu. Robeck'e göre ABD bir rakip haline gelmişti ve onun deyişiyle rakipleri açısından "Britanya Aslanının kuyruğuna bir düğüm daha atma fırsatı, kaçırmak için fazla kıymetliydi³³". İngiliz yetkililer, Amerikalıların İngiliz çıkarlarının bölgedeki bekçisi olma konusunda istekli olmadıklarına kani olmuş, ve hatta fırsatını bulurlarsa İngiltere'nin düşmanlarıyla aynı safta olabileceklerini düşünmeye başlamıştı.

33 **National Archives**, FO 608/111, İngiltere İstanbul Yüksek Komiseri John de Robeck'den Lordlar Kamarası Lideri Curzon'a, 18 Ekim 1919. Curzon birkaç gün sonra Arthur Balfour'un yerine Dışişleri Bakanlığı görevine getirildi.

SONUÇ

ABD Başkanı Woodrow Wilson Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, ülkesinin geleneksel olarak izlediği Avrupa meselelerine karışmama ilkesinin yerine daha etkin ve iddialı bir dış politika hedefi ortaya koymuştur. Amerikalı diplomatların savaşın son aşamasında Almanya ve Avusturya ile ateşkes görüşmeleri için zemin yoklaması, İngiltere hükûmetinin tepkisini çekmiştir. Genellikle Amerikalıların Avrupa meselelerinden haberdar olmadıklarını düşünen İngiliz diplomatların küçük bir kısmında Amerikan hükûmetinin İngiltere ile rekabet içine girmeye başladığı ve İngilizlerin kazanmak üzere olduğu ganîmeti küçültmeye çalıştığına dair şüpheler oluşmaya başlamıştır. Savaşın hemen bitiminde, söz konusu olan ganîmetin parçası olarak Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin eski topraklarının bir kısmının İngiliz çıkarları çerçevesinde yeniden düzenlenmesi sürecinin hamisi olarak ABD, bizzat İngiltere Başbakanı Lloyd George tarafından önerilmiştir. Bunun üzerine İngiliz diplomatlar ile Amerikalı meslektaşları arasında başlayan görüşmeler, Amerikalıların Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulması tasarlanan yeni dünya düzenine dair, İngilizler'den oldukça farklı düşünceleri olduğunu ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti'nin geleceğinin henüz belirlenmediği bu dönemde Amerikalılar, hükûmetlerinin resmî desteğiyle Anadolu'da, İngiltere'ye düşmanca bakan Türk milliyetçilerinden çiftçilere, Doğu Anadolu köylerinde yaşayan Türklerden Karadeniz limanlarındaki tüccarlara geniş bir nüfuz alanı kurmuştur. İngiliz istihbaratının deşifre ettiği Amerikalı diplomatlar arasındaki mesajlarda, Amerikalıların İngiltere'nin savaş sonrasında alışık oldukları sömürge sistemini manda yönetimi adı altında kurmaya çalıştıklarına dair yazdıkları İngilizlerin tepkisini çekmiştir. İngiliz politikasına dair eleştirilerini İstanbul'da yayımladıkları bir gazetede kamuoyuna bildirmekten ve dahası aynı gazetede Mustafa Kemal ile yapılan mülakata yer veren Amerikalılar, İngiltere'nin resmî olarak yaptığı tüm protestolara rağmen bölgede kendilerine özgü bir gündem izlemişlerdir. Özellikle, ABD İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Bristol, Türk milliyetçileri ile yakın ilişki kurmuş, ABD hükûmetinin Ermenistan için bir Amerikan Mandası kurulması önerisinin reddedilmesi için çabalamıştır. Savaş sırasında ve sonrasında Britanya sömürge düzeninin sürdürülebilirliğine dair eleştiriler ortaya koyan Başkan Wilson ve Amerikan yönetimi, özellikle Anadolu'da kurulması planlanan yeni düzenin barış ve dolayısıyla küresel ticaretin devamlılığı konusuna odaklanması gerektiğini

savunmuştur. Milletlerin bağımsızlığı ilkesini şiddetle savunan ABD Başkanı savaş sonrasında ortaya çıkan millî mücadeleler için ilham kaynağı olmuş, Başkanın bağımsız milletlerin liberal hükûmetler tarafından yönetilmesi gerektiğine dair değerlendirmeleri göz ardı edilmiştir. İngiltere ve Fransa tarafından izlenen klasik sömürge düzeni anlayışı öncelikle Orta Doğu’da iki dünya savaşı arasında geniş çaplı bir siyasi krize ve sömürge düzenin sorgulanmasına neden olmuştur. Türk milliyetçilerinin zaferi sonrasında İngiliz Ordusu İstanbul’dan ayrılmış, Amiral Bristol ise bir süre daha İstanbul’daki görevine devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye için bir Amerikan Mandası önerisi ve bu bağlamda yaşanan gelişmeler Britanya İmparatorluğu’nun gözden düştüğü ve ABD’nin Britanya’nın yerini almaya başladığı sonraki dönemi inceleyen tarihçiler için önemli bir örnek olay olarak değerlendirilmelidir.

İntihal Taraması Plagiarism Detection	Bu makale intihal taramasından geçirildi. (https://intihal.net/) <i>This paper was checked for plagiarism. (https://intihal.net/)</i>
Etik Beyan Ethical Statement	Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. <i>There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.</i>
Açık Erişim Lisansı Open Access License	Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. <i>This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License</i>

KAYNAKÇA

Akgün, Seçil Karal, **Studies in Atatürk's Turkey**, Brill, Leiden 2009.

“British Constantinople”, **New York Times**, 19 Haziran 1921.

Cohen, Stephen P., **Beyond America's Grasp: A Century of Failed Diplomacy in the Middle East**, Farrar, Straus and Giroux, New York 2009.

Conlin, Jonathan, “Our Dear Reşadiye: The Legend and the Loans behind Ottoman Naval Rearmament, 1908-1914”, **The International History Review**, C 44, S 2, 2022.

Gürel, Perin, “Turkey and the Unites States after World War I: National Memory, Local Categories, and Provincializing the Transnational”, **American Quarterly**, C 67, S 2, Haziran 2015.

Kernek, Sterling J., “Distractions of Peace during War: The Lloyd George Government's Reactions to Woodrow Wilson, December, 1916-November, 1918”, **Transactions of the American Philosophical Society**, 1975, C 65, S 2, 1975.

Köse, İsmail, “Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı”, **History Studies**, C 6, S 3, Nisan 2014.

Lynch, Allen, “Woodrow Wilson and the Principle of National Self-Determination”, **Review of International Studies**, C 28, S 2, Nisan 2002.

Maier, Charles S., **The Project State and Its Rivals: a New History of the Twentieth and Twenty-First Centuries**, Harvard University Press, Cambridge, Mass 2023.

National Archives, CAB 21/139, Britanya Delegasyonu Bakanlık Heyetleri Temsilcileri Konferansı, Astoria Otel, Paris, 30 Ocak 1919.

National Archives, CAB 21/139, Britanya İmparatorluğu Delegasyonu görüşme tutanakları, Villa Majestic, Paris, 7 Şubat 1919.

National Archives, FO 608/87, İstanbul Britanya Yüksek Komiseri Calthorpe'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na, 17 Nisan 1919.

National Archives, FO 608/111, 24 Mayıs 1919.

National Archives, FO 608/111, Adam Block'dan Birinci Dünya Savaşı öncesinde görevli son İngiltere İstanbul Büyükelçisi Louis Mallet'e, 29 Mayıs 1919.

National Archives, FO 608/111, Adam Block'dan Birinci Dünya Savaşı öncesinde görevli son İngiltere İstanbul Büyükelçisi Louis Mallet'e, 29 Mayıs 1919.

National Archives, FO 608/111, Balfour'dan Curzon'a, 18 Ağustos 1919.

National Archives, FO 608/111, İstanbul'da bulunan Kıdemli Amerikan Deniz Subayı Stanav'dan Paris'teki ABD Misyonuna, 1 Eylül 1919.

National Archives, FO 608/111, ABD Donanma Radyosu Yayını, 15 Ekim 1919.

Oren, Michael B., **Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East, 1776 to the Present**, W. W. Norton & Company, New York & London 2008.

Parliamentary Archives, Lloyd George Papers, E/2/13/6, Lloyd George'dan Edward Grey'e, 2 Ekim 1916.

Parliamentary Archives, Lloyd George Papers, F/59/12/1. Adam Block'dan Abluka'dan Sorumlu Bakan Laming Worthington Evans'a, 10 Aralık 1918.

Parliamentary Archives, Lloyd George Papers, F/59/12/1.

Parliamentary Archives, Lloyd George Papers, F/40/2/58, Edwin Montagu'dan David Lloyd George'a, 14 Ağustos 1919.

Rogan, Eugene, **The Arabs: a History**, Basic Books, New York 2009.

Shaw, Stanford J., "Hailde Edip (Adivar)'s Appeal to the American Public for Justice for the Turks", **Belleten**, C 61, S 249, 2003.

"Wilson Prensipleri Revaç Bulabilecekler mi?", **Sebilürreşad**, C 16, S 391, Şubat 1335/1919.